

Jeanne Demessieux: een kort leven in dienst van de kunst (I)

Veel orgelvrienden zullen de naam Jeanne Demessieux wel kennen, sommigen misschien nog van haar concerten, maar de meesten wellicht van haar opnamen. Waar ze ook speelde, het was altijd fascinerend haar te horen. Het wekte verbazing hoe zo'n tengere dame zware en weerbarstige orgels aankon. Al tijdens haar leven was ze een legende, ze ging alleen op reis om concerten te geven, zonder registrant of muziekstuk en speelde pedaal op hoge hakken. Wie was deze elegante Française en hoe heeft ze zo'n eenzame hoogte kunnen bereiken? Haar opzienbarende prestaties staan als stille getuigen in dagbladen, boeken en tijdschriften. Ook nu nog, veertig jaar na haar vroege dood, intrigeert deze 'Grande Dame' van het orgel. Een portret in twee delen.

HERMAN VAN VLIET

Jeanne Marie-Madeleine Demessieux werd op 13 februari 1921 in Montpellier geboren, (ten onrechte wordt soms 14 februari vermeld). Ze stamt uit een eenvoudig milieu waar muziek een belangrijke plaats innam. Haar vader was een zachtaardige en vrolijke man. Hij had een goede functie bij de Franse spoorwegen, de S.N.C.F. Haar moeder had een wispelturig karakter, ze was afkomstig uit de Camargue.

Al op driejarige leeftijd bleek Jeannes aanleg voor muziek toen haar ouders naar de uitvoering van *Orpheus und Eurydice* van Gluck gingen. Ze wilden het kleine meisje niet alleen thuis laten maar namen haar mee. Na afloop thuisgekomen zong ze wonderlijk genoeg een aria uit deze opera na. Van Yolande, haar dertien jaar oudere zus, kreeg ze pianoles toen ze vijf was. Ze studeerde toen al twee uur per dag viool en piano.

CONSERVATORIUM

Op zevenjarige leeftijd ging Jeanne naar het conservatorium in haar woonplaats Montpellier om er vier jaar later eerste prijzen te behalen met de uitvoering van het pianoconcert van Widor, een stuk van ruim een half uur dat ze uit het hoofd speelde.

Ze was er uitgestudeerd en daarom raadde de directeur van het conservatorium haar aan in Parijs te gaan studeren. De behaalde resultaten en haar vergevorderde pianotechniek waren veelbelovend de studie daar voort te zetten. Ook had ze al diverse pianowerken gecomponeerd. Haar eerste composities waren dus voor piano, de definitieve keuze voor orgel moest nog worden gemaakt.

Een elfjarig meisje kon je niet alleen naar Parijs laten gaan. Haar ouders zagen wel in dat haar buitengewone begaafdheid verder moest worden ontwikkeld, dus was er geen andere keus dan naar Parijs te verhuizen. In 1932 was het zover en ging ze er studeren bij beroemde peda-

Foto: Images Musicale Reinergie

gogen zoals Lazare Levy, Noël en Jean Gallon en Henri Büsser. Het jaar daarop werd de twaalfjarige Jeanne organiste van de Saint-Esprit, een nieuwe kerk die in hun wijk gebouwd was, aanvankelijk op een harmonium, daarna op een nieuw orgel. Ze zou er bijna dertig jaar blijven.

DUPRÉ

In Meudon, een voorstad van Parijs, kwam ze in 1936 op auditie bij Marcel Dupré. Deze was meteen enthousiast en zei tegen haar moeder: "Vanaf nu neem ik dit kind onder mijn artistieke hoede". Al de maand daarop schreef ze aan haar zus Yolande, die ze Yoyo noemde: "Mijn studie verloopt voorspoedig, al is het niet zonder moeite; 's morgens half acht ga ik van huis en 's avonds acht uur ben ik weer thuis". Dupré zei eens: "Men kan geen goed artiest zijn zonder te hebben gestudeerd bij een groot artiest", een waarheid die zonder aanleg en studie echter niet opgaat. Haar discipline en accuratesse sloten perfect aan bij de

Aan het orgel van de Oude Kerk in Amsterdam, 1950.

veeleisende mentor Dupré. Behalve virtuoos organist en componist was deze ook een groot pedagoog. Dupré kunnen we wel als de vader van de twintigste-eeuwse Franse organisten-generatie beschouwen. Velen behaalden bij hem eerste prijzen, zoals Jean Langlais, Olivier Messiaen, Gaston Litaize, Jehan Alain, Marie-Claire Alain, Pierre Cochereau en in 1954 als laatste Jean Guillou.

In 1941 deed Jeanne eindexamen en behaalde vele eerste prijzen. Ze was toen al helemaal klaar om het concertleven in te gaan, maar de mogelijkheden om carrière te maken waren minimaal, het was oorlog. Ze koos voor verdere studie bij Dupré. Het werd een zeer intensieve studie. Dupré had voor zijn nieuwgebouwde auditoriumzaal het orgel van Guilmant aangekocht en met dit vierklaviers 'huisorgel' was er daar een ideale ambiance om te studeren. De leer-gierige Jeanne was er regelmatig. Er ontstond een bijzondere relatie tussen leraar en leerlinge.

Jeanne hield een haastig geschreven dagboek bij waarmee ze ons een blik gunt achter de schermen. De 'maître', zoals Dupré altijd aangesproken wenste te worden, schonk alle aan-

dacht aan zijn toegenegen 'Jeannette' zoals hij haar noemde. Er werd op het hoogste niveau kunst bedreven, zui-ver om de kunst. Het staat in schril contrast met de vercommercialiseerde muziekindustrie zoals wij die heden ten dage meemaken.

In 1942 speelde ze het zeer virtuoze *Evocation* opus 37 van Dupré met een gloed en gemak, wat Dupré de uit-spraak ontlokte: "Mijn petite Jeanne, ik herken mijn eigen werk nauwe-lijks". Dupré was door muziekuite-geverij Bornemann gevraagd werken van de grote orgelcomponisten uit te geven. Bach en Handel waren al ver-schenen en aan Liszt werd gewerkt. Tot in detail werden die voorzien van vinger- en voetzettingen, registraties en tempoaanduidingen. Jeanne corri-geerde de drukproeven. Ze schrijft: "In de Liszt-uitgave vond ik het door de maître aangegeven tempo op een enkel punt te langzaam, maar Dupré stemde ermee in en nam mijn advies over". Om ervaring op te doen als voor-bereiding op haar toekomstige car-rière organiseerde Dupré voor haar concerten op zijn orgel in de zaal als try-out. De maître eiste dat ze alles uit het hoofd speelde. Ouders en ken-nissen kwamen dan luisteren, onder wie soms iemand als Bernard Gavoty, de bekende criticus en auteur van de Vierende biografie.

Dupré zei: "Ik ben voor jou wat Widor was voor mij". Bij herhaling verze-kerde hij haar: "Jij zal mijn opvolger zijn, jij zal de fakkel overnemen". Om de technische prestaties te verhogen schreef hij toen speciaal voor haar twaalf uiterst virtuoze studiewerken, de moeilijkste ooit. Later werden deze stukken omgewerkt en uitgegeven zoals de *Suite* opus 39 en *Deux Esquis-ses* opus 41. Hij spoorde haar aan ook zelf zulke werken te componeren, daaraan hebben we de hondsmoeilijke *Six Etudes* te danken. Tijdens ziekte en buitenlandse tournees verving Jeanne, en met haar Jean-Jacques Grunenwald, Dupré in de St.-Sulpice. Ze verbaasde vrienden en belangstellenden met haar improvisaties. Na afronding van de studie bij Dupré kwam deze tot zijn bekende uitspraak: "Ze is mijn gelijke

Marcel Dupré aan het orgel van het oude Conservatoire.

Foto: collectie Roger Vroillet

zowel in uitvoering, compositie als improvisatie".

In 1946 gaf Jeanne twaalf concer-ten in 'la Salle Pleyel', en speelde weer alles uit het hoofd. Het werd het begin van een stormachtige car-rière. Uitnodigingen van over de hele wereld stroomden binnen.

DE BREUK

Een zo hechte relatie tussen leraar en leerlinge kan niet stuk, zou men denken. Het liep anders. Na terugkeer van zijn Amerikaanse tournee in 1947 was Dupré plotseling afstandelijk tegenover haar, het was over en uit. Jean Wolfs, mededocent van Jeanne in Luik, zag als oorzaak van de breuk dat Dupré verliefd op haar werd, tot ongenoegen van mevrouw Dupré, een stelling die even fictief als aan-vechtbaar is, want van enige avances is nimmer iets gebleken. Dupré had voorgesteld dat Jeanne naar Amerika zou vertrekken, waarschijnlijk omdat beiden als twee groten naast elkaar niet konden bestaan. Jeanne weigerde dit. Verschil van mening over een tournee naar Amerika wordt ook wel als oorzaak gezien. Een feit is dat een leraar vaak te maken krijgt met het succes van de leerling die vervol-gens een concurrent wordt. Dupré

Foto uit *Vie de l'uttes et de gloire*

Jeanne in de pianoklas van Simon Riera op het Conservatoire de Paris, 1934.

vreesde waarschijnlijk rivaliteit want in werkelijkheid was ze hem voorbijgestreefd. Ze oogstte van meet af aan grote successen en als we die plaatsen rond 1946-47 zou jaloezie welhaast dé oorzaak moeten zijn. Brieven van Jeanne bleven onbeantwoord. Na de breuk ging een belangrijke post als docente aan het conservatorium door toedoen van Dupré aan haar voorbij. Dupré was oppermachtig in het Parijse orgelleven en zijn positie was onaantastbaar. In alle boeken van en over Dupré is niets te vinden over de veelbelovende Jeanne Demessieux, ze is eerder de grote afwezige. Jeanne heeft de juiste reden nooit geweten. De vraag waarom hij van vriend tot vijand werd, blijft dan ook des te meer een raadsel. Het is triest te moeten lezen wat Jeanne schreef: "Zonder mijn familie zou ik het niet hebben overleefd". Later zag Dupré in Rolande Falcinelli zijn sterleerlinge, die hem ook opvolgde.

CONCERTEN

Vanaf begin 1947 reisde Jeanne Demessieux kriskras door Frankrijk om te concerten. In Engeland mocht ze na speciale toestemming als eerste vrouw in de Westminster Abbey spelen. Meer dan in eigen land breidde haar roem zich uit over Europa en Amerika. Naar dit continent maakte ze drie keer een concerttournee.

Aan de speeltafel van het orgel in de Parijse Salle Pleyel, 1946.

Hadden haar ouders zich veel moeite getroost om Jeanne te laten studeren, nu kon zij van haar kant haar ouders van financiële middelen voorzien. In ons land speelde ze voor het eerst in 1949. Hennie Schouten schreef toen "onafgebroken geboeid te zijn en met stijgende bewondering naar de jonge organiste te hebben geluisterd" (*Nieuwe Leidsche Courant*) en Jan Zwart jr. hoorde "de uiterst afgewogen registraties, fabelachtige speeltechniek, meeslepende muzikaliteit en indrukwekkende voordrachtskunst van deze geniale orgeliste" (*De Rotterdammer*). A. van Amerongen vroeg zich in 1950 af "hoe het mogelijk is dat een jonge, eenvoudige Parijse vrouw zulk een meesterschap op 't koninklijk instrument verwierf" (*Het Vrije Volk*).

In de Oude Kerk te Amsterdam gaf ze een concert voor 1500 mensen. Ze schrijft: "400 mensen moesten het zonder programma doen. Bij het naderen van de kerk moest mijn taxi tamelijk ver van de kerk stoppen en ben ik buiten de afzetting van de politie naar binnen gegaan". Als jurylid maakte ze bij het eerste Internationale Orgel Improvisatieconcours van 1951 in Haarlem een onuitwisbare indruk met haar improvisatie. Deze kunstvorm beheerste ze volledig. Elk concert werd met een improvisatie besloten. Ze kon haar intenties daarmee nog meer uitdrukken dan in het vertolken van repertoire.

MADELEINE

In 1962 volgde haar benoeming tot organiste van de Madeleine in Parijs. Het was een stuk erkenning in eigen land. Haar vreugde was zo groot, dat ze huilde van blijdschap. Dit orgel uit 1846 was met dat van de St.-Denis uit 1841 één van de oudste en oorspronkelijk bewaarde instrumenten van Cavaillé-Coll. Het Madeleine-orgel was echter niet in zo'n goede staat. Dat bleek al bij de Franck-opnamen in de snikhete zomer van 1959. Edouard Mignan, toenmalig organist van de Madeleine, ging akkoord met haar opnameplannen, maar het orgel had mankementen. Jeanne toonde

Aan het Kam-orgel in de Grote Kerk te Dordrecht, 1949.

enorme wilskracht en geduld en met twee registranten en een opnameteam van vier personen werd toen in de nachtelijke uren historie gemaakt met een Franck-integrale die, in 1961 bekroond met een *Grand Prix National du Disque*, beroemd zou worden en waar tot op de dag van vandaag naar gevraagd wordt. Decca Frankrijk maakte toen als een van de eersten opnamen in stereo; we kunnen er nu dankbaar voor zijn. Er zijn in Frankrijk meerdere tradities omtrent de uitvoering van Franckwerken, zoals die van Tournemire-Langlais met een mystieke, vrijere uitvoering, en Widor-Dupré, waarbij het speeltechnische aspect en een strikter tempo de criteria zijn. Jeanne Demessieux stond het dichtst bij deze laatste, hoewel ze een duidelijk eigen visie had ontwikkeld. Zoals menige orgelrestauratie was ook die van het orgel in de Madeleine problematisch. Jeanne was het volstrekt oneens met de keuze van de orgelbouwer, omdat de restauratie niet in de geest van Cavaillé-Coll zou zijn. De omstreden restauratie van 1971 heeft ze niet meer mee hoeven maken.

(Wordt vervolgd)

